

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

ЛІСОВИК ПАВЛИНА СЕРГІЇВНА

**СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ
СІМЕЙ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ**

Спеціальність: 232 «Соціальне забезпечення»
Освітня програма «Соціальне забезпечення»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:
ПЕТРУК ВІКТОРІЯ ВІТАЛІЇВНА,
кандидат педагогічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол № 21
засідання кафедри соціальної роботи
та педагогіки вищої школи від 16 травня 2024 р
Завідувач кафедри

_____ проф. Чернета С.Ю.

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Лісовик П.С. Система соціального захисту малозабезпечених сімей в територіальній громаді. – Рукопис.

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр» за спеціальністю 232 – Соціальне забезпечення. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2024.

Бакалаврську роботу присвячено вивченню соціального захисту на рівні конкретної громади, що може допомогти краще розуміти, які чинники впливають на ефективність соціальних програм та як їх можна оптимізувати для задоволення потреб населення. Проблема, порушена у роботі, це важливий етап у розробці нових підходів до переосмислення соціальної політики в Україні, визначення чіткої мети, завдань, механізмів і етапів її реалізації.

У першому розділі бакалаврської роботи досліджено теоретичні основи даної проблеми, зокрема суть, основні напрями та функції соціального захисту населення, систему соціального захисту населення.

У другому розділі бакалаврської роботи досліджено систему соціального захисту малозабезпечених сімей в територіальній громаді. Проаналізовано державну систему соціального захисту малозабезпечених сімей, охарактеризовано соціальний захист малозабезпечених сімей територіальної громади та подано напрями удосконалення державного регулювання механізму соціального захисту малозабезпечених сімей в громаді.

В результаті дослідження бакалаврська робота має на меті надати важливі висновки та рекомендації щодо удосконалення державного регулювання механізму соціального захисту малозабезпечених сімей в громаді.

Ключові слова: соціальний захист, малозабезпечена сім'я, територіальна громада, соціальний захист малозабезпеченої сім'ї.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ.....	7
1.1. Суть, основні напрями та функції соціального захисту населення.....	7
1.2. Система соціального захисту населення	16
РОЗДІЛ 2. УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ СІМЕЙ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ	26
2.1. Державна система соціального захисту малозабезпечених сімей.....	26
2.2. Характеристика соціального захисту малозабезпечених сімей територіальної громади.....	34
2.3. Напрями удосконалення державного регулювання механізму соціального захисту малозабезпечених сімей в громаді.....	39
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	48
ДОДАТКИ	55

ВСТУП

Актуальність проблеми. Соціальний захист є невід'ємною частиною державної політики, що відповідає за добробут, розвиток і безпеку громадян. Саме він є ключовим фактором, що визначає ефективність громадянського розвитку в усіх суспільствах. Конституція України, «проголошуючи державу соціальною (ст. 1), визначає соціальну спрямованість економіки (ч. 4 ст. 13) та встановлює способи здійснення, задоволення та захисту соціальних прав та інтересів (ст. 36, ст. 44), а також гарантує право громадян на соціальний захист (ст. 46)» [19].

Сфера соціального захисту, безперечно, є стратегічним сектором, що має життєво важливе значення для суспільних інтересів, а її якісні та кількісні характеристики мають значний вплив на рівень соціального, економічного, правового та культурного розвитку країни та суспільства. Належна організація системи соціального захисту значною мірою визначає порядок у країні, рівень суспільного консенсусу, стабільність і темпи економічного та соціального розвитку.

В Україні існує особлива потреба у переосмисленні соціальної політики та визначенні чітких цілей, механізмів та кроків її реалізації. Це питання є особливо важливим з огляду на соціально-економічну нестабільність в Україні та війну з Росією. Вищезазначені фактори зумовлюють створення високоефективної системи соціального захисту, здатної забезпечити зайнятість та гідні умови праці працездатного населення, а також належний захист соціально вразливих верств населення з боку держави, підприємств, громадських інституцій та міжнародних установ і організацій.

Як основний осередок суспільного життя, громади відіграють важливу роль у забезпеченні соціального захисту своїх членів. Заходи та програми соціального захисту в громаді мають унікальні індивідуальні характеристики,

що визначаються особливостями, потребами, ресурсами та іншими факторами громади.

Громада – «групова соціальна спільнота, члени якої мають спільні географічні та соціокультурні ознаки (місце проживання, інтереси, віросповідання, цінності, національність тощо) і взаємодіють між собою з метою задоволення певних потреб чи розв’язання проблем» [12].

Територіальна громада – «це жителі об’єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об’єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний територіальний центр» [12].

Вивчення соціального захисту саме на рівні громади, допоможе нам краще зрозуміти, які чинники впливають на ефективність соціальних програм і як їх можна оптимізувати для задоволення потреб людей.

Зокрема, окремі теоретичні дослідження сутності соціального захисту, його форм та засобів забезпечення проводили такі відомі науковці: Н.Борецька, В.Лаврухін, Г.Лопушняк, Е.Лібанова, О.Новікова, М.Руженський, І.Рудкевич, М. Туленков, А. Халецька та ін.

Теоретична та практична важливість, а також недостатня теоретична розробленість зумовили вибір теми дослідження «Система соціального захисту малозабезпечених сімей в територіальній громаді».

Мета дослідження – обґрунтувати рекомендації для вдосконалення державного регулювання механізму соціального захисту малозабезпечених сімей.

Завдання дослідження:

- розглянути суть, основні напрями та функції соціального захисту населення;
- охарактеризувати державну систему соціального захисту малозабезпечених сімей;
- вивчити соціальний захист на прикладі територіальної громади;

- розробити рекомендації, спрямованих на вдосконалення державного регулювання механізму соціального захисту малозабезпечених сімей в громаді.

Об'єкт дослідження – соціальний захист малозабезпечених сімей.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи соціального захисту малозабезпечених сімей.

Методи дослідження – в бакалаврському дослідженні були використані загальнонаукові та емпіричні методи, а саме: аналіз; синтез; індукція; дедукція; порівняння; узагальнення, конкретизація, систематизація, статистичний.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання для вдосконалення регулювання процесів удосконалення соціального захисту населення в умовах територіальної громади. Висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані при підготовці відповідних методичних матеріалів, навчально-методичних комплексів, розробці спецкурсів тощо.

Апробація результатів та їх публікація. Результати бакалаврського дослідження апробовані під час проходження переддипломної практики, а також обговорені на засіданні кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи Волинського національного університету імені Лесі Українки; результати дослідження «Система соціального захисту малозабезпечених сімей в територіальній громаді» відображені в збірнику наукових праць «Педагогіка» XV Міжнародної науково-практичної конференції науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (16 травня 2024 р.).

Експериментальне дослідження проводилося на базі ЦНАПу Заболоттівської селищної територіальної громади.

Структура роботи. Бакалаврське дослідження складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Суть, основні напрями та функції соціального захисту населення

Право громадян України на соціальний захист закріплено в Конституції. Так, відповідно до положень ст. 46 Конституції України, «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» [16].

Аналіз цих положень показує, що доступ до соціального захисту є надзвичайно важливим для громадян і що перелік соціальних ризиків, з яких можуть виникати такі права, є неповним. Проблеми розвитку системи соціального захисту відображені у працях вітчизняних учених Н. Борецької, В. Гейця, Л. Клівіденко, Е. Лібанової, А. Халецької та ін.

Категорія «захист» має універсальне значення. Відомі тлумачні видання пояснюють зміст цього слова як «заступництво», «охорона», «підтримка», «убезпечення», «запобігання», «попередження» та деякі інші [2].

Стосовно змісту категорії «соціальний захист» немає одностайної думки серед науковців.

Так, «відправною точкою зародження поняття «соціальний захист» вважають 1935 р., коли у США був прийнятий закон про соціальний захист (Social Security Act) у межах політики «Нового курсу» Ф. Рузвельта. Поступово він поширювався на всі західні країни як системи заходів, котрі захищають кожного громадянина, жителя країни від економічної та соціальної деградації внаслідок безробіття, втрати чи різкого скорочення прибутку, хвороби, народження дитини, виробничої травми або професійного захворювання, інвалідності, старості, втрати годувальника та ін.» [51, с. 45].

Хоча соціальний захист у тій чи іншій формі завжди був невід'ємним елементом суспільства, в Україні це поняття ще не отримало чіткого тлумачення, оскільки увійшло до суспільно-політичного вжитку лише під час переходу до ринкової економіки.

Після здобуття незалежності в 1991 році, Україна почала розвивати власне законодавство у сфері соціального захисту. Протягом цього періоду країна прийняла низку законів, які ігнорували економічні реалії, намагаючись захистити своїх громадян від бідності. Однак економічна криза зробила все більш складним забезпечення їх виконання. Це стосується, зокрема, Законів України «Про пенсійне забезпечення» [41], «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [46], «Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991 р.) [47].

Основними подіями у формуванні нової системи соціального захисту було запровадження програми житлових субсидій (1996 р.), підтримки малозабезпечених сімей (2003 р.) [38] та створення національної системи соціального страхування. Програма житлових субсидій була першою соціальною програмою, заснованою на адресності, тобто на доходах сім'ї заявника.

Програма покликана допомогти людям платити за житло, комунальні послуги та паливо, коли ціни на них значно зростають. Основним

результатом програми є запобігання збільшенню боргу держави за житлово-комунальні та соціальні послуги. Закон «Про прожитковий мінімум» (основний державний соціальний стандарт) прийнято у 1999 р. Згідно з ним «прожитковий мінімум застосовується для встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат з огляду на вимоги Конституції України» [42].

Однак мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія та більшість соціальних виплат вже давно не досягають прожиткового мінімуму. У 2000 р. ухвалено Закон «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям». За його прогнозами, реалізовано другу (після програми житлових субсидій) цільову програму, за якою надавалась підтримка в залежності від доходу сім'ї та передбачає його підтвердження. У Законі зазначено, що він «спрямований на реалізацію конституційних гарантій права громадян на соціальний захист – забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям і сприяння їх економічній самостійності» [34].

Соціальний захист має компенсаторний характер і «захищає» суспільство від фінансових ризиків. Таким чином, соціальний захист є індикатором успішності останнього і відображає рівень гармонії та добробуту. За відсутності такого елемента соціального захисту, бідні громадяни наражаються на ризик бідності, особливо маргіналізовані верстви населення, які є найбільш вразливими.

Отже, соціальний захист можна розглядати як рушійну силу еволюційного процесу, що захищає людей і суспільство в цілому від втрати доходу через несприятливий економічний розвиток.

В той же час, із терміном «соціальний захист», зустрічається також термін «соціальне забезпечення».

Нам імпонує позиція вітчизняних дослідників, які вважають, що «поняття «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» не є тотожними, оскільки «соціальний захист» є ширшим за обсягом та включає в себе соціальне страхування, соціальні стандарти і гарантії населення та соціальне забезпечення як складові частини» [20, с. 279].

Таким чином, соціальний захист можна розглядати як рушійну силу еволюційного процесу, що захищає окремих осіб і суспільство в цілому від втрати доходів через несприятливий економічний розвиток.

Що стосується змісту терміну «соціальний захист», то існує широкий спектр підходів до його тлумачення. Зокрема, Міжнародною організацією праці «соціальний захист визначено як загальну базову соціальну підтримку всім громадянам, незалежно від їх внесків або тривалості їх трудового стажу» [21].

В «Енциклопедії державного управління» сутність соціального захисту визначено «як комплекс організаційно-правових та економічних заходів, яких спрямовано на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах» [19, с. 270].

На думку Н. Болотіної, «соціальний захист – це діяльність держави, спрямована на забезпечення, формування й розвиток повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї» [3, с. 36].

В. Базилевич розглядає «соціальний захист як комплекс законодавчо закріплених норм, що гарантує держава окремим верствам населення, а також за певних економічних умов усім членам суспільства (під час зростання інфляції, спаду виробництва тощо)» [1].

П. Шевчук визначає «соціальний захист як комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я та добробуту населення за конкретних економічних умов» [59].

В. Скуратівський зазначає, що «соціальний захист – це комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист

добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах» [53].

В. Москаленко зазначає, що «соціальний захист – це система заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив» [26].

В. Базилевич, В. Москаленко, О. Палій, В. Скуратівський, П. Шевчук та іншими науковцями соціальний захист трактується як законодавчо визначений комплекс заходів, спрямованих на підвищення якості життя та добробуту населення.

Як слушно зазначають І. Михайловська та О. Неліпович, «більшість вітчизняних підходів до розуміння сутності соціального захисту ґрунтується на визначенні ролі держави в реалізації соціального захисту населення» [25], але ООН, Світовий банк, ЮНІСЕФ та інші організації, а також приватні благодійні організації наразі реалізують низку міжурядових програм, спрямованих на боротьбу з бідністю, безробіттям, охорону здоров'я та забезпечення доступу до початкової освіти.

Нам імponує визначення поняття соціального захисту населення Т.Корецької, яка трактує його як «систему, яка передбачає сукупність певних функціональних елементів, що комплексно взаємодіють і запускають механізми, котрі сприяють досягненню певної мети» [17].

Дослідники виокремили низку компонентів, серед яких процедури, ставлення, практики, гарантії, права, підтримка та допомога.

У монографії М. Мальованого здійснено ґрунтовний аналіз підходів до проблеми визначення змісту поняття «соціальний захист», що існують у вітчизняних та зарубіжних наукових дослідженнях, який дозволив автору класифікувати ці підходи наступним чином:

- «соціальний захист як функція держави (суспільства)»;
- «соціальний захист як комплекс (сукупність) дій, заходів, методів, гарантій, прав, інститутів»;

- «соціальний захист як система інститутів, заходів, гарантій, засобів»;
- «соціальний захист як діяльність (підтримка) держави»;
- «соціальний захист як інститут» [22, с. 47-53].

Варто зазначити, що тлумачення терміну «соціальний захист» є досить суперечливим і неоднозначним навіть серед науковців.

Варто зазначити, що більшість дослідників соціогуманітарної сфери розглядають соціальний захист як систему, котра містить:

1) «правові, соціально-економічні та організаційні заходи, що гарантуються та реалізуються державою з метою підтримання належного рівня життя людини, тобто матеріальне забезпечення відповідно до рівня сучасного суспільства»;

2) «державні інститути соціального захисту, соціальної допомоги, соціального та особистого страхування, а також внутрішньо-організаційні форми соціальної допомоги, призначені для матеріального, медичного та реабілітаційного забезпечення громадян похилого віку, інвалідів, хворих, безробітних, сімей, які втратили опікуна, а також допомога родині»;

3) «принципів, методів, законодавчо установлених державою соціальних гарантій, заходів та закладів, котрі забезпечують умови нормальної життєдіяльності різних соціальних категорій і груп» [27].

Огляд літератури показує, що поняття «соціальний захист населення» має як широке, так і вузьке значення. У першому випадку йдеться про діяльність держави з реалізації ефективної соціальної політики шляхом застосування законодавчо узгоджених і встановлених економічних, правових і соціальних гарантій, спрямованих на забезпечення дотримання найважливіших соціальних прав членів суспільства, включаючи належну якість життя, необхідну для відтворення людини та її повноцінного розвитку. Тлумачення соціального захисту в цьому смисловому контексті узагальнює його зміст в організаційній системі держави, а також у правових та економічних заходах, які гарантують основні соціальні права населення.

У вузькому сенсі під соціальним захистом розуміють комплекс конкретних, прямих економічних, правових та організаційних заходів, спрямованих на підтримку найбільш вразливих груп захищених осіб, зокрема на їх захист від негативних форм і наслідків реформ та асиметричних процесів ринкової трансформації. Близьким до цього є визначення аналізованого поняття «як комплексу державних заходів економічного і правового характеру із забезпечення гарантованого державою мінімального рівня адресної матеріальної підтримки соціально вразливих верств населення в період економічних перетворень (перехід до ринкових відносин) і пов'язаного з ним зниження їхнього рівня життя» [50, с. 38-39].

Таким чином, соціальний захист населення - це соціальний інститут, який включає в себе різні форми соціально-економічних відносин щодо захисту населення від несприятливих умов, притаманних ринковому середовищу, захисту від різноманітних ризиків та забезпечення його добробуту.

Соціальна держава – це форма правління, яка прагне створити найкращі умови для всіх громадян, визнає їхні особливі таланти і здібності та гарантує високий рівень соціального захисту.

На думку відомого ученого Г. Мюрдаля, «головним у діяльності «соціальної держави» є соціальний захист населення. Створення системи соціального захисту передбачає такі напрями діяльності держави: забезпечення членів суспільства високим прожитковим мінімумом і наданням матеріальної допомоги тим, кому, внаслідок необхідних чинників, вона необхідна; зупинення дії привілеїв до тих, хто їх не заслуговує; формування умов, котрі стимулюють громадян легально отримувати доходи для повноцінного життя за допомогою будь-яких засобів, що не суперечать закону; гарантування екологічної безпеки членів суспільства; створення обставин для задоволення високого рівня освітніх потреб громадян в освіті, медичній допомозі та ін.; забезпечення сприятливих умов праці для найманих робітників та їхній захист від негативного впливу ринкової

економіки; захист громадян від злочинних домагань; гарантування громадянських і політичних прав та свобод, які відповідають принципам правової, соціальної держави; захист громадян від політичного переслідування й адміністративного свавілля; забезпечення свободи духовного життя людей, їхній захист від ідеологічного тиску; формування сприятливого соціально-психологічного клімату в суспільстві, а також в окремих соціальних осередках і структурних утвореннях, захист громадян від психологічного пресингу; забезпечення максимальної стабільності громадського життя» [61].

Тому основними напрямками соціального захисту є політика на ринку праці, політика оплати праці, сімейна політика, тендерна політика, соціальні послуги для людей похилого віку, боротьба з бідністю та соціальна допомога.

Г.Мюрдаль вважає, що для реалізації цих напрямів соціального захисту необхідно, «вивчати, формувати й урахувати думку людей стосовно найважливіших соціальних явищ, котрі переважно визначають історію розвитку держави» [61].

Основні функції соціального захисту відобразив П. Спікер. Такими функціями він вважає: «підтримання належного нинішнього рівня життя громадян і запобігання бідності – превентивна функція; покращення умов у майбутньому та за погіршення ситуації – запровадження необхідних механізмів впливу – реабілітаційна функція (пом'якшення наслідків бідності через надання допомоги у грошовій, натуральній чи безготівковій формах)» [55, с. 89].

В. Дерєга визначає, що «однією з важливих функцій соціального захисту є уникнення соціального ризику. Соціальні ризики – це обставини, що об'єктивно порушують життєдіяльність особи, пов'язані з соціально-економічними чинниками в державі і при яких настає необхідність у соціальному захисті. Правовим підґрунтям визначення таких обставин є положення законодавства щодо соціального захисту. За змістом найчастіше

виокремлюються такі соціальні ризики, як непрацевдатність, безробіття (часткове безробіття), втрата годувальника та малозабезпеченість» [6].

Нам імпонує думка Л. Баранник, згідно з якою «функціями соціального захисту населення є: 1) пом'якшення (попередження) дії соціальних ризиків; 2) досягнення соціальної справедливості через перерозподіл національного продукту; 3) зменшення або подолання бідності серед членів суспільства» [2].

Отже, «соціальний захист – це, з одного боку, функціональна система, тобто директивна система, в якій він реалізується, а з іншого – інституційна система, що його забезпечує (держава, суди, профспілки та інші громадські організації). Будь-яка держава має цілу систему соціальних інститутів, які забезпечують соціальний захист громадян. Найважливішим і найпотужнішим соціальним інститутом і організацією є сама держава. Важливу роль у виконанні функцій соціального захисту відіграють такі інститути, як страхові компанії, різні спеціалізовані фонди, благодійні організації, а також суспільні та політичні організації, що здійснюють соціальний захист соціальних груп і верств населення» [57].

Таким чином, «система соціального захисту – це сукупність правових, економічних та соціальних заходів, гарантованих Конституцією України, щодо створення та забезпечення здорового соціально-економічного мікроклімату для життя та розвитку як економічно активної частини населення, так і тих, хто опинився у складних життєвих обставинах, гарантуючи обом групам соціальну безпеку (розвиток без війни і тероризму), соціальні зобов'язання, котрі ґрунтуються на соціальній справедливості й рівності прав» [27, с. 21].

Метою соціального захисту є, з одного боку, надання кожному можливості вільно розвиватися та реалізовувати свій потенціал шляхом забезпечення достатнього рівня життя, а з іншого - підтримання соціальної стабільності, соціальної солідарності та сприяння загальному добробуту суспільства.

Отже, соціальний захист можна визначити як діяльність і процеси соціальних і політичних інститутів, спрямовані на підтримання належного рівня соціального добробуту в конкретній економічній ситуації.

Таким чином, соціальний захист населення - це багаторівнева система економічних, соціальних і правових відносин щодо управління соціальними ризиками, уникнення їх наслідків та забезпечення достатнього рівня життя.

1.2. Система соціального захисту населення

Сучасну систему соціального захисту можна зрозуміти як «сукупність законодавчо визначених економічних, соціальних, юридичних гарантій і прав, соціальних інститутів та установ, що забезпечують їх реалізацію та створюють умови для підтримки життєзабезпечення і діяльного існування різних соціальних верств і груп населення, передусім соціально вразливих» [22, с. 45].

Аналіз наукових джерел, присвячених аналізу структурних складових системи соціального захисту, дозволяє зробити висновок про відсутність єдиного, універсального підходу до визначення структури системи соціального захисту населення України.

Дослідники пропонують різні способи визначення структури соціального захисту. Вартий уваги підхід П. Шевчука, який виокремлює «три складові системи соціального захисту: 1) соціальну допомогу; 2) соціальне страхування; 3) соціальну справедливість» [60, с. 111].

Науковець П. Шевчук стверджує, що «надання соціальної допомоги означає підвищення рівня споживання економічно слабких сімей унаслідок зниження рівня споживання економічно сильніших сімей з метою пом'якшення бідності перших» [60, с. 111]. Тому в даному випадку виникає необхідність з'ясувати, які сім'ї є «економічно слабкими» і «економічно сильними», а також описати механізм перерозподілу.

Соціальне страхування захищає громадян від таких подій, як тривалість життя, бідність, хвороба та інвалідність, які є загальними для суспільства в цілому і не зовсім передбачуваними для окремих осіб. За П. Шевчуком, «соціальна справедливість означає компенсацію (матеріальну чи іншу) особам з настанням непередбачуваних подій» [60, с. 113]. У своїй схемі автор зосереджується лише на аварії на Чорнобильській АЕС, але є ще кілька природних і техногенних катастроф (наприклад, повені, цунамі).

Окрім соціальної допомоги, соціального забезпечення та соціальної справедливості, тобто класичних складових, дослідник згадує й інші елементи сучасних систем соціального захисту.

Детальну структуру системи соціального захисту запропонувала дослідниця А. Халецька [58], яка виокремлює такі її складники: «державна допомога сім'ям з дітьми (одноразова допомога за народження дитини, допомога з догляду за дитиною до трьох років, допомога на дітей військовослужбовців, допомога з пологів та родів жінкам, які перебувають на обліку в ЦЗ, допомога на дітей самотнім матерям, допомога на дітей під опікою і под.); пенсійне забезпечення (пенсії за спеціальним статусом: державні службовці, народні депутати, журналісти, працівники нацбанку, прокурорські працівники, судді, наукові працівники, ліквідатори аварії на ЧАЕС, військовослужбовці та ін.; трудові пенсії, пенсії за вислугу років, пенсії з втрати годувальників, пенсії по інвалідності; соціальні пенсії: особам, що не мають трудового стажу з поважних/без поважних причин); соціальна допомога (надомне обслуговування самотніх непрацездатних громадян, соціальна та медична реабілітація, побутові послуги); субсидії на житлово-комунальні послуги (на оплату користування житлом або його утримання, на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, на водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергію)» [58, с. 380].

Аналіз цієї структури показує, що детально описані лише пенсійні виплати всіх видів, а сама схема соціальної допомоги є обмеженою. Тому

виникає питання, чи всі соціально вразливі категорії населення можуть бути охоплені цією структурою, чи весь соціальний захист охоплюється і розподіляється державою.

Приклад «класифікації системи соціального захисту населення подає Н.Борецька, але не пропонує її чіткої структури. Акцентовано на соціальних стандартах, виокремлено прожитковий мінімум, мінімальний споживчий бюджет і бюджет високого достатку. По-перше, це – не весь перелік соціальних стандартів, по-друге – незрозумілим залишається бюджет високого достатку. Ймовірно, під цим поняттям розглянуто оптимальний (раціональний) споживчий бюджет» [4, с. 60].

З цієї причини дослідники в різних країн вивчають структуру системи соціального захисту, яка потребує детального аналізу.

Щодо визначення структури державної системи соціального захисту населення, науковець Л. Павлова робить висновок, що «основними її структурними елементами є: соціальне страхування; соціальна допомога; соціальні гарантії та стандарти; соціальні послуги» [27, с. 32].

Необхідною умовою якісної системи соціального захисту є наявність соціальних гарантій. Згідно Закону «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.), до них, належать: «мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподаткований мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат» [32].

Відповідно до Закону, «державні соціальні стандарти трактуються як встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій», а «державні соціальні гарантії як встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, встановлені законами пільги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими

нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму» [32].

Прожитковий мінімум мовою законів визначається як «вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості» [32].

Іншою розповсюдженою соціальною гарантією держави є система пільг, яка залишилась від адміністративно-командної економіки. Існуюча система пільг в Україні не виконує своєї мети та посилює соціальну несправедливість серед більшості населення: найвразливіші його верстви найменш охоплені діючими пільгами порівняно із заможними. Права на пільги в нашій державі визначені «45 законодавчими й іншими нормативно-правовими актами. З них права громадян на пільги та компенсації за професійною ознакою 44 регламентовані 22 законами, указами Президента й постановами Кабінету Міністрів України і Верховної Ради України. Відповідні пільги громадянам за соціальними ознаками надаються згідно з 23 законодавчими актами. Характерною ознакою сьогодні постають непрозорість і запутаність системи соціальної допомоги як наслідок несистемності законодавства. Пільги за соціальними ознаками мають 45 категорій громадян, 57 категорій – за професійною, 14 – за заслуги перед державою» [49, с. 216].

Нам імпонує думка Т. Корецької, згідно з якою виділяє три складові соціального захисту населення: соціальну допомогу; соціальні програми; соціальні послуги (див. додаток А) [18].

Закон України «Про соціальні послуги» визначає, що такі «послуги – це комплекс заходів із надання допомоги особам, певним соціальним групам, котрі перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем» [44].

Ми погоджуємось з думкою авторів, які вважають за доцільне «виділяти три складові соціального захисту населення: соціальне страхування, соціальне забезпечення та соціальну допомогу» [23, с. 11].

Розглянемо більш детально ці складові.

Соціальне страхування - це встановлена законом форма соціального захисту громадян, що є системою, яка забезпечує майбутні потреби працюючих осіб незалежно від їхніх доходів. Зауважимо, що «соціальне страхування визначається тим, що хоча внески в основному і залежать від заробітку, виплати, навпаки, зумовлюються потребою, яка не має стосунку до заробітку» [25].

Зауважимо, що «соціальне забезпечення як окрема форма соціального захисту населення являє собою систему виплат держави, що здійснюються на принципово інших засадах, і перш за все, без попередніх внесків (як це має місце у разі соціального страхування) та без огляду на потребу в цих коштах їх отримувача (як це відбувається при наданні соціальної допомоги). Основна функція соціального забезпечення – турбота про ті категорії населення, які в законодавчо встановленому порядку мають право на тривалу або постійну допомогу (за віком, інвалідністю, обмеженою працездатністю, відсутністю інших джерел існування) і розподіл коштів соціального захисту, виплат з соціального страхування. Соціальне забезпечення здійснюється у випадках тимчасової непрацездатності, вагітності та пологів, догляду за дитиною-інвалідом, хвороби; досягнення пенсійного віку, безробіття, смерті годувальника, нещасного випадку на виробництві, професійного захворювання тощо. На відміну від соціального забезпечення питання про надання соціальної допомоги розглядається індивідуально, згідно чинного законодавства і стосовно людей, що в силу різних обставин суттєво знизили свій рівень життя» [25].

Соціальна допомога – це система заходів, спрямованих на поліпшення становища певних соціальних груп через соціальні програми та забезпечення функціонування мережі взаємопов'язаних соціальних інституцій. При

визначенні соціальної допомоги береться до уваги матеріальне становище людей. Прикладом соціальної допомоги з її характерними ознаками є державна програма житлових субсидій. На відміну від соціального страхування, «під соціальною допомогою розуміють виплати держави, які задовольняють індивідуальні потреби тих, хто відчуває гостру потребу у виправданій допомозі згідно з принципом субсидіарності» [25].

Тому соціальна допомога надається лише тим, хто перебуває у скрутному матеріальному становищі відповідно до певних критеріїв, встановлених законодавством.

До державної соціальної допомоги належать допомоги:

1. Сім'ям з дітьми – «допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; допомога при народженні дитини, одноразова натуральна допомога «пакунок малюка»; допомога при усиновленні дитини; допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; допомога на дітей одиницями матерям; допомога на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність» [33].

2. Малозабезпеченим сім'ям – «грошова щомісячна допомога сім'ї, середньомісячний сукупний дохід якої менший від прожиткового мінімуму для сім'ї» [34].

3. Особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю – «особам з інвалідністю з дитинства I, II, III груп; на дітей з інвалідністю до 18 років; надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю віком до 6 років; надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю від 6 до 18 років; надбавка на догляд за особою з інвалідністю з дитинства підгруп А, Б – I групи; одиницями особам з

інвалідністю з дитинства II і III груп, які потребують постійного стороннього догляду» [35].

4. Відповідно до Закону України від 18.05.2004 № 1727-IV «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» допомога «особам, котрі не мають права на пенсію, й особам з інвалідністю – «допомога на догляд малозабезпеченим особам з інвалідністю підгруп А, Б – І групи; священнослужителям, церковнослужителям; на догляд самотнім малозабезпеченим особам (окрім інвалідів I групи); інвалідам I, II, III груп; особам, які досягли віку, що дає право на призначення допомоги, – 63 роки».

5. Компенсаційні виплати та пільги громадянам, котрі постраждали у зв'язку з Чорнобильською катастрофою - «одноразова компенсація за шкоду, заподіяну здоров'ю, учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, учасникам ліквідації наслідків інших ядерних аварій, громадянам, які брали участь в ядерних випробуваннях, військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї»; «одноразова компенсація у разі встановлення дитині інвалідності, пов'язаної з Чорнобильською катастрофою; одноразова компенсація у зв'язку з втратою годувальника, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою з числа осіб, віднесених до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС для дружини або чоловіка, в разі, коли вони не одружилися вдруге»; «одноразова компенсація у зв'язку з втратою годувальника, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою з числа осіб, віднесених до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС батькам (незалежно від того, чи були вони на його утриманні, та незалежно від отримання такої компенсації сім'єю померлого)»; «щорічна допомога громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, брали участь в ліквідації наслідків інших ядерних аварій, ядерних випробуваннях, військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, складанні ядерних зарядів та здійсненні на них

регламентних робіт, постраждалим за інших обставин від радіаційного опромінення не з власної вини, віднесеним до категорії 1, учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, інших ядерних аварій, громадянам, які брали участь в ядерних випробуваннях, військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, складанні ядерних зарядів та здійсненні на них регламентних робіт, постраждалим за інших обставин від радіаційного опромінення не з власної вини, віднесеним до категорії 2 або 3, дітям з інвалідністю, інвалідність яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою, кожній дитині, яка втратила одного з батьків внаслідок Чорнобильської катастрофи, та евакуйованим із зони відчуження у 1986 році»; «грошова компенсація батькам потерпілих від Чорнобильської катастрофи дітей, які не харчуються в загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих на територіях радіоактивного забруднення, та дітей з інвалідністю внаслідок Чорнобильської катастрофи; грошова компенсація вартості продуктів харчування для громадян, що належать до 1 і 2 категорій» [47].

6. «Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання яких невідоме» [39].

7. «Соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошове забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам» [8].

8. Допомога на догляд – «щомісячна грошова допомога малозабезпеченій особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи, котрий став таким унаслідок психічного розладу і за висновками лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за ним» [40].

9. «Компенсація як фізичній особі, що надає соціальні послуги» [10].

10. Компенсаційна виплата особі, яка доглядає за особою з інвалідністю I групи або особою, що досягла 80 років [10].

11. «Субсидія для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг» [45].

12. «Субсидія на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива й оплату житлово-комунальних послуг» [45].

13. «Грошова компенсація замість санаторно-курортної путівки» [37].

14. «Компенсація вартості самостійного санаторно-курортного лікування» [37].

15. «Пільга на придбання твердого палива» [31].

16. «Пільга на придбання скрапленого газу» [31].

17. «Одноразова винагорода жінці, якій присвоєно почесне звання України «Мати-героїня» [29].

18. Допомога на поховання - «особам, котрі не були застраховані в системі загальнообов'язкового страхування, – студенти, учні вищих професійних училищ та ін.» [36].

19. «Учасникам масових акцій громадського протесту, що постраждали та членам їхніх сімей (масові акції громадського протесту, які розпочалися в Україні 21 листопада 2014 р. та продовжують тривати на час прийняття Закону)» [30].

21. «Особи, які перемістилися з тимчасово окупованої російською федерацією території України, а також території адміністративно-територіальних одиниць, де проводяться бойові дії; щомісячну адресну допомогу внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» [9].

Щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, то він здійснюється відповідно до Законів України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (1992 р.) [43], «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993 р.) [46], та інших нормативно-правових актів.

Таким чином, аналізуючи структурні компоненти української системи соціального захисту, можна сказати, що нинішня структура функціонує

досить повно, комплексно, але дещо несправедливо, і що її складові потребують перегляду та модернізації відповідно до сучасних умов.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

РОЗДІЛ 2. УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ СІМЕЙ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

2.1. Державна система соціального захисту малозабезпечених сімей

Чинне законодавство передбачає декілька основних форм соціального захисту, які можна поділити на такі групи: «пільги (часткове або повне звільнення від плати за різноманітні послуги і товари, а також можливість придбання певних товарів за зниженими цінами); соціальні та компенсаційні виплати (різноманітні форми матеріальної та соціальної допомоги, надбавок, доплат та компенсацій соціального призначення, що виплачуються у грошовій формі); соціальні послуги (послуги, спрямовані на відновлення або підтримання нормальної життєдіяльності найбільш соціально вразливих категорій населення або осіб, що піддаються різноманітним соціальним ризикам чи зазнали певних труднощів з вини держави)» [52].

Аналіз усього чинного законодавства про соціальний захист громадян показує, що соціальні виплати та пільги наразі є основними формами соціального захисту в Україні, тоді як соціальні послуги є новою формою соціального захисту, але не набули широкого поширення серед вразливих груп населення.

«Право на державну соціальну допомогу мають малозабезпечені сім'ї, які постійно проживають на території України» (ст. 3) [34].

Відповідно до Закону № 1768-III, «малозабезпеченою вважається сім'я, яка з поважних чи незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий, ніж прожитковий мінімум для сім'ї» [34].

У цьому Законі використовуються також терміни:

– «державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям – щомісячна допомога, що надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в

розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї» (ст. 1) [34];

– «сім'я – особи, які разом проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має одинока особа. До складу сім'ї включаються чоловік, дружина; рідні та усиновлені діти зазначених осіб віком до 18 років, а також діти, які навчаються за денною формою навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти (у тому числі у період між завершенням навчання в одному із зазначених навчальних закладів та вступом до іншого навчального закладу або у період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим, за умови що такий період не перевищує чотири місяці) до досягнення 23 років і не мають власних сімей; неодружені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I та II групи або особами з інвалідністю I групи і проживають разом із батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їхньому утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів; особа, яка проживає разом з одинокою особою з інвалідністю I групи і доглядає за нею; жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю та не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей. При цьому до складу сім'ї включаються незалежно від місця проживання (перебування) або реєстрації діти, які навчаються за денною формою навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти до досягнення 23 років і не мають власних сімей. До складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні» [34];

– «прожитковий мінімум для сім'ї – визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих та затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення» [34];

– «середньомісячний сукупний дохід сім'ї – обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги» [34].

В статті 5 регламентується, що «розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та середньомісячним сукупним доходом малозабезпеченої сім'ї», а також що «максимальний розмір державної соціальної допомоги не може перевищувати розміру прожиткового мінімуму для малозабезпеченої сім'ї» [34].

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму:

- для працездатної особи: 45% прожиткового мінімуму для працездатних осіб (з 01.01.2022 – 1116,45 грн, з 01.07.2022 – 1170,00 грн, з 01.12.2022 – 1207,80 грн, з 01.01.2023 – 2 684 грн, з 01.01.2024 – 3028,00 грн)
- для осіб, які втратили працездатність, та осіб із інвалідністю: 100% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (з 01.01.2022 – 1934,00 грн; з 01.07.2022 – 2027,00 грн; з 01.12.2022 – 2093,00 грн, з 01.01.2023 – 2 093 грн, з 01.01.2024 – 2361,00 грн)
- для дітей: 130% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку:
  - до 6 років – з 01.01.2022 – 2730,00 грн, з 01.07.2022 – 2861,30 грн, з 01.12.2022 – 2953,60 грн, з 01.01.2023 – 2 272 грн, з 01.01.2-24 – 2 563,00 грн;
  - від 6 до 18 років – з 01.01.2022 – 3403,40 грн, з 01.07.2022 – 3567,20 грн, з 01.12.2022 – 3682,90 грн, з 01.01.2023 – 2 833 грн, з 01.01.2024 – 3196,00 грн;
  - від 18 до 23 років (за умови навчання) – з 01.01.2022 – 3225,30 грн, з 01.07.2022 – 3380,00 грн, з 01.12.2022 – 3489,20 грн [5].

Державна соціальна допомога призначається на 6 місяців з місяця звернення, якщо подано всі необхідні документи протягом місяця (ст. 6).

Державна соціальна допомога не призначається у випадках, коли:

1) «у складі сім'ї є працездатні особи, які досягли 18-річного віку станом на початок періоду, за який враховуються доходи, та не працювали, не проходили військової служби, не провадили підприємницької чи професійної незалежної діяльності, не здобували освіти за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти, не зареєстровані в центрі зайнятості як безробітні або як такі, що шукають роботу, сумарно більше ніж три місяці протягом періоду, за який враховуються доходи» [5].

Допомога у зазначеному випадку призначається, якщо особи протягом періоду, за який враховуються доходи:

- «сплатили або за них сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у розмірі, не меншому від мінімального, сумарно протягом трьох місяців»;

- «доглядали за дітьми до досягнення ними трирічного віку або за дітьми, які потребують догляду протягом часу, визначеного в медичному висновку лікарсько-консультативної комісії, але не більше ніж до досягнення ними шестирічного віку, за дітьми, хворими на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, за дітьми, які отримали тяжку травму, потребують трансплантації органа, потребують паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідності, за особою з інвалідністю I групи, за особою з інвалідністю II групи внаслідок психічного розладу, за дитиною з інвалідністю віком до 18 років, а також за особами, які досягли 80-річного віку; надавали соціальні послуги з догляду відповідно до законодавства» [5];

2) «особи, які входять до складу малозабезпеченої сім'ї, протягом 12 місяців перед зверненням за призначенням державної соціальної допомоги здійснили купівлю земельної ділянки, квартири (будинку), транспортного засобу (механізму), будівельних матеріалів, інших товарів довгострокового вжитку або оплатили (одноразово) будь-які послуги (крім медичних, освітніх та житлово-комунальних згідно із соціальною нормою житла та соціальними нормативами житлово-комунального обслуговування) на суму, яка на дату купівлі, оплати перевищує 50 тис. гривень» [5];

3) «у власності малозабезпеченої сім'ї є друга квартира (будинок), крім житла, яке розташоване на тимчасово окупованій території у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, у населених пунктах на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють своїх повноважень, та у населених пунктах, що розташовані на лінії зіткнення, або житла, непридатного для проживання, що підтверджено актом обстеження технічного стану житлового приміщення (будинку, квартири), а також житла, отриманого дитиною-сиротою, дитиною, позбавленою батьківського піклування, особою з їх числа за рахунок державного чи місцевого бюджету; житлових приміщень у гуртожитках» [5];

4) «у власності малозабезпеченої сім'ї є більше ніж один автомобіль, транспортний засіб, що підлягає державній реєстрації, з дати випуску якого минуло менше ніж 15 років (крім мопеда і причепа)» [5].

- При цьому «не враховуються транспортні засоби, отримані безоплатно чи придбані на пільгових умовах через органи соціального захисту населення, у тому числі за рахунок грошової допомоги на придбання автомобіля, а також транспортні засоби, придбані батьками – вихователями дитячих будинків сімейного типу» [5].

Державна соціальна допомога призначається у разі, «коли малозабезпечена багатодітна сім'я виховує трьох і більше дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної),

фахової передвищої та вищої освіти, – до закінчення такими дітьми закладів освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років) та у її власності є друга квартира (будинок), за винятком житла, зазначеного у підпункті 3 цього пункту, за умови, що загальна площа такого житла не перевищує 13,65 кв. метра на одного члена сім'ї та додатково 35,22 кв. метра на сім'ю» [38].

Якщо у складі малозабезпеченої сім'ї є безробітна особа, але працездатні особи, які досягли 18-річного віку станом на початок періоду, за який враховуються доходи, і протягом цього періоду зареєстровані в центрі зайнятості як безробітні менше трьох місяців або які (за яких) не сплатили (не сплачено) мінімального розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування сумарно протягом трьох місяців періоду, за який враховуються доходи, державна соціальна допомога призначається:

1) не більше, ніж на два шестимісячних періоди, якщо: « у складі сім'ї є дитина з інвалідністю або особа з інвалідністю, яка згідно з випискою з акта огляду медико-соціальною експертною комісією потребує постійного стороннього догляду; відсутність будь-яких джерел для існування пов'язана з тривалою хворобою одного та/або кількох членів сім'ї» [38].

За таких умов державна соціальна допомога призначається на наступний строк повноважень, але не більше, ніж на шість місяців після його закінчення.

Якщо на дату звернення за призначенням державної соціальної допомоги у складі малозабезпеченої сім'ї є «особа, яка втратила працездатність, в тому числі особа, яка досягла віку, визначеного частиною першою статті 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», але не набула права на пенсійну виплату у зв'язку з відсутністю страхового стажу, передбаченого зазначеною статтею, державна соціальна допомога призначається незалежно від сплати/несплати нею (за неї) єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування сумарно протягом трьох місяців періоду, за який враховуються доходи» [38].

Для призначення допомоги подаються такі документи:

- 1) заява;
- 2) «декларація про доходи та майновий стан осіб, які звернулися за призначенням усіх видів соціальної допомоги» [38];
- 3) «довідка про доходи в разі зазначення в декларації доходів, інформація про які відсутня в ДПС, Пенсійному фонді України, фондах соціального страхування тощо та згідно з законодавством не може бути отримана за відповідним запитом органу соціального захисту населення (в разі неможливості підтвердження таких доходів довідкою до декларації додається письмове пояснення із зазначенням їх розміру)» [38];
- 4) «довідку встановленої форми про безпосередню участь особи в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях (за наявності)» [38].

Інформація про склад малозабезпеченої сім'ї заявника зазначається в декларації.

- У декларацію включаються «доходи з усіх джерел надходжень, отримані заявником та членами його сім'ї, обчислений у середньому за місяць дохід, одержаний ними протягом 6 місяців (6 місяців становлять 2 квартали, що передують місяцю, який передусім місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги) – нарахована заробітна плата в розмірі, що залишається після сплати податку на доходи фізичних осіб, грошове забезпечення військовослужбовців, пенсія, щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці, стипендія, в тому числі з сумою її індексації, нарахованої відповідно до закону (крім соціальної стипендії, яка надається дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, та особам із їх числа), соціальні виплати, які призначаються структурними підрозділами з питань соціального захисту населення, пільги на оплату житлово-комунальних послуг, допомога по безробіттю, інші страхові виплати, які призначаються фондами соціального страхування, грошові перекази, отримані з-за кордону; інші доходи, відомості про які отримано від

ДПС і Пенсійного фонду України, а також доходи, задекларовані особою» [5].

Виплата призначеної державної соціальної допомоги припиняється:

- «якщо малозабезпеченою сім'єю подано неправдиву інформацію чи приховано відомості, що вплинули або могли вплинути на встановлення права на отримання державної соціальної допомоги та на визначення її розміру, або встановлено фактичну зайнятість особи, що приносить дохід (винагороду), без оформлення, реєстрації в установленому законодавством порядку, - з місяця, що настає за місяцем, у якому виявлено порушення. В такому разі на наступний строк державна соціальна допомога може бути призначена не раніше ніж через шість місяців починаючи з першого числа місяця, в якому виявлено порушення»;
- «у разі переїзду малозабезпеченої сім'ї до іншої місцевості або настання обставин, що унеможливають виплату державної соціальної допомоги (зокрема, смерть одинокої особи), - з місяця, що настає за місяцем, у якому відбулися зміни»;
- «за заявою уповноваженого представника малозабезпеченої сім'ї - з місяця, що настає за місяцем її подання»;
- «якщо реєстрацію особи (включеної до складу малозабезпеченої сім'ї) як безробітної припинено з причин, передбачених абзацами шістнадцятим (крім припинення реєстрації у разі працевлаштування самостійно), вісімнадцятим - двадцять першим підпункту 1, підпунктами 2 і 3 пункту 30 Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 р. № 792 (Офіційний вісник України, 2018 р., № 80, ст. 2662), - з місяця, наступного за місяцем, у якому надійшла інформація з центру зайнятості»;
- «у разі виявлення, що непрацююча працездатна особа фактично не здійснювала догляд за особою, яка досягла 80-річного віку, або не надавала соціальних послуг з догляду відповідно до законодавства у зв'язку з

перебуванням за кордоном сукупно більше ніж 60 днів протягом періоду отримання державної соціальної допомоги, - з місяця, наступного за місяцем, у якому надійшла інформація з Держприкордонслужби»;

- «якщо діти, що навчаються у закладах загальної середньої освіти та входять до складу малозабезпеченої сім'ї, не присутні на навчальних заняттях з невідомих або без поважних причин протягом десяти навчальних днів підряд, - з місяця, що настає за місяцем, у якому надійшла відповідна інформація від служби у справах дітей» [38].

Таким чином, державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям складається з щомісячної грошової допомоги малозабезпеченим сім'ям, розмір якої відповідає середньомісячному сукупному доходу сім'ї.

2.2. Характеристика соціального захисту територіальної громади

Реформа децентралізації передбачає передачу повноважень і бюджетів з центру «на місця» та розвиток соціальних ініціатив в ТГ. Відповідно до чинного законодавства, більшість соціальних питань, таких як освіта, охорона здоров'я та соціальний захист, передаються на рівень ТГ. Це вимагає реформування та реорганізації системи адміністративних органів на державному, районному та місцевому рівнях, які з кінця 2016 року відповідатимуть за надання публічних послуг населенню, а також створення в структурі ТГ відповідних підрозділів, які надаватимуть такі послуги «на місцях». У нинішніх умовах особливого значення набуває питання соціального захисту населення.

Надання соціальних послуг «на місцях» покращує якість та доступність соціальних послуг, розширює їх охоплення вразливих верств населення, підвищує спроможність місцевої влади забезпечувати соціальний захист та покращує якість життя населення.

Сьогодні, коли кризові явища поглиблюються в усіх сферах суспільного життя, особливої актуальності набуває питання підвищення

рівня соціального захисту в кожній громаді шляхом розробки та застосування адаптивних методів і підходів з урахуванням специфіки потреб та умов життя населення кожної громади. При цьому важливо, щоб державна політика соціального захисту реалізовувалася адаптивно через місцеву соціальну політику, щоб зусилля державних інституцій на всіх рівнях були інтегровані та розроблені методи для ефективної реалізації соціально значущих завдань, таких як:

- «забезпечити доступ різних категорій мешканців громади до соціальних благ та послуг, які відповідають їхнім потребам;
- створення стабільного та комфортного середовища для мешканців громади та подолання соціальної напруги;
- сприяти прояву факторів, які створюють комфортне середовище для проживання мешканців громади, а також усунути або запобігти прояву тих типів факторів, які негативно впливають на якість життя та безпеку мешканців;
- підтримка мешканців громади у працевлаштуванні, започаткуванні власної справи, перекваліфікації, здобутті нових професій та організації громадських робіт;
- створення умов для доступу соціально незахищених мешканців громади до якісного житла та комунальних, соціальних і культурних послуг;
- надавати матеріальну, фінансову та психологічну підтримку мешканцям громади, які потребують допомоги у складних життєвих обставинах» [14].

Реалізація механізмів соціального захисту населення громади значною мірою залежить від соціально-економічних особливостей цієї громади. Так, Заболоттівська селищна територіальна громада Ковельського району Волинської області утворена у 2016 році розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Волинської області» [28].

Системи соціального захисту відіграють важливу роль у забезпеченні сталого розвитку та життєдіяльності місцевих громад і зосереджені на забезпеченні соціальної безпеки та соціальних прав мешканців громади. Соціальний захист – це комплексна система, яка підтримує сприятливе соціальне середовище в громаді, соціально прийнятний рівень життя для вразливих груп населення та забезпечує соціальну захищеність економічно активних громадян.

У забезпеченні ефективної реалізації механізмів соціального захисту жителів територіальної громади важлива роль належить Центру надання адміністративних послуг виконавчого комітету Заболоттівської селищної ради (ЦНАП).

Відділ «Центр надання адміністративних послуг» виконує такі основні завдання:

- «організація надання адміністративних послуг у найкоротший строк та за мінімальної кількості відвідувань суб'єктів звернень;
- спрощення процедури отримання адміністративних послуг та поліпшення якості їх надання;
- забезпечення інформування суб'єктів звернень про вимоги та порядок надання адміністративних послуг, що надаються безпосередньо суб'єктами надання адміністративних послуг або через відділ ЦНАП;
- вжиття заходів щодо запровадження надання адміністративних послуг в електронній формі;
- використання сучасних інформаційних технологій з метою доступності замовлення адміністративних послуг в онлайн режимі» [13].

Наразі понад 9 000 мешканців Заболоттівської громади мають право на соціальний захист. Це пільги та субсидії на житлово-комунальні послуги, державні соціальні послуги, реабілітація пільгових категорій населення, інвалідів, ветеранів війни, постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС, учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей, військовослужбовців та членів їхніх сімей, а також внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до Переліку адміністративних послуг виконавчих органів Заболоттівської селищної ради, відділом «Центр надання адміністративних послуг» було надано близько 80 послуг соціального спрямування.

В 2022 році Центром надання адміністративних послуг Заболоттівської селищної ради надано близько 1868 послуг соціального спрямування, з них 155 довідок ВПО.

З метою забезпечення доступності якісних послуг соціального характеру для мешканців приєднаних населених пунктів (с.Заліси, с.Тур, с.Гута, смт.Заболоття) до Заболоттівської територіальної громади визначено оптимальний графік прийому громадян.

Активно проводиться робота щодо організації надання соціальних послуг у громаді. З цією метою за ініціативою Заболоттівської селищної ради розроблено та затверджено на сесії селищної ради Стратегію розвитку Заболоттівської територіальної громади на період до 2027 року.

Сайт Заболоттівської селищної ради є зручним у використанні. Пункти меню є досить структурованими. Для того, аби знайти потрібну інформацію не треба прикладати багато зусиль. Відсутність деякої інформації у розділах є певним недоліком. Але загалом там можна знайти найактуальнішу інформацію.

Місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування реалізують політику соціального захисту, адаптуючи механізми управлінського впливу до специфіки регіону та місцевих громад, використовуючи методи та прийоми, що дозволяють максимально врахувати запити та потреби населення.

Здійснення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення громади організаційно забезпечується такими способами як:

– «створення в структурі виконавчого органу територіальної громади структурного підрозділу з питань соціального захисту;

- закріплення функцій щодо реалізації повноважень з соціального захисту за певною уповноваженою посадовою особою органу місцевого самоврядування;
- надання соціальних послуг через територіальні центри;
- здійснення прийому всіх звернень з питань соціального захисту адміністраторами центрів надання адміністративних послуг територіальних громад;
- залучення старост і створення віддалених робочих місць у старостинських округах;
- делегування надання послуг із соціального захисту жителям територіальної громади місцевим органам виконавчої влади. Це зокрема стосується соціальних послуг щодо призначення і виплати пенсій, субсидій, компенсацій» [14].

Соціальний захист населення у територіальних громадах – це комплекс заходів і програм, спрямованих на забезпечення соціального добробуту, безпеки та якості життя населення конкретного місцевих громад.

Це включає в себе: 1) забезпечення соціальних послуг, надання доступу до основних соціальних послуг, таких як охорона здоров'я, освіта, житловокомунальні послуги, допомога в безробітті, а також підтримка у важких життєвих обставинах соціальна підтримка; 2) надання фінансової або матеріальної допомоги громадянам, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, таких як інваліди, малозабезпечені сім'ї, люди похилого віку тощо; 3) розвиток інфраструктури – забезпечення належної інфраструктури, яка сприяє підвищенню якості життя, включаючи будівництво та ремонт доріг; 4) підтримка громадських ініціатив – це сприяння розвитку громадських організацій та ініціатив; 6) соціальна інтеграція – створення умов для повноцінної участі всіх громадян у суспільстві.

Соціальний захист є основним завданням соціальної політики, яка спрямована на забезпечення прав і гарантій людини у сфері рівня та якості життя. Увага до людей, які перебувають у складних життєвих обставинах, є

одним з основних напрямів державної політики у сфері соціального захисту населення.

Об'єктом соціального захисту є людина, сім'я та її добробут, що включає як матеріальні, так і соціальні питання.

Таким чином, ефективний соціальний захист – це не лише мережа соціального забезпечення (пенсії, допомоги, додаткові виплати) та соціальних послуг, гарантованих державою, але й комплекс заходів, що реалізуються на місцевому рівні.

Саме на розвиток цих стратегічних завдань, зростання рівня життя, надання в повному обсязі соціальних послуг вразливим категоріям громадян з урахуванням їх реальних потреб спрямовані соціальні ініціативи.

Основним шляхом поліпшення соціальної ситуації на території Заболоттівської територіальної громади є відповідне формування сільської соціальної підтримки.

2.3. Напрями удосконалення державного регулювання механізму соціального захисту малозабезпечених сімей

З метою подальшого вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту на рівні громади доцільно зосередити увагу на таких питаннях, що стосуються:

- «чіткого розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування і місцевими державними адміністраціями у сфері соціального захисту населення;
- упровадження соціальних стандартів;
- гарантування високої якості соціального обслуговування;
- формування чіткої, прозорої, доступної й ефективної системи соціальних послуг;

- забезпечення гнучкості у виборі видів та форм надання соціальних послуг;

- забезпечення об'єктивізації надання соціальних пільг і допомог адресності соціальної підтримки» [15];

– «розроблення, організація та виконання комплексних програм і заходів з метою покращення становища соціально вразливих верств населення; надання соціальних виплат і послуг особам /сім'ям, які опинились у СЖО за місцем їх проживання;

– реалізація державної політики з питань соціальної підтримки сім'ї; організація і надання благодійної допомоги особам / сім'ям, які перебувають в СЖО» [54, с. 50].

Слід зазначити, що через постійний і хронічний дефіцит державного бюджету інструменти державного регулювання в основному зосереджені на соціальній політиці, спрямованій на найбільш вразливі верстви населення, такі як підтримка малозабезпечених сімей, які живуть за межею прожиткового мінімуму, допомога по безробіттю, пенсії за віком та інвалідністю, а також мінімальне або гарантоване медичне обслуговування.

Враховуючи поточну ситуацію, було визначено основні пріоритети соціального захисту населення Заболоттівської селищної ради:

- фінансова підтримка окремих категорій населення, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- фінансова підтримка лікування, включаючи складні операції та лікування онкохворих;

- фінансова допомога людям, які постраждали від пожеж, стихійних лих та повеней;

- надавати фінансову допомогу 90- і 100-річним особам;

- забезпечити придбання дитячих новорічних подарунків;

- придбання канцтоварів для проведення «Дня знань» для дітей з сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Основна роль соціального захисту населення також полягає у створенні взаємодії між владою, громадами та представниками бізнесу, вирішенні спільних проблем мешканців усіх населених пунктів, які є в складі територіальної громади, виконувати свою місію щодо економічного зростання, конкурентоспроможності, залучення інвестицій та підвищення якості життя в громаді шляхом ефективного використання ресурсів.

Метод SWOT-аналізу є ефективним і доступним способом оцінки проблем громади та ситуації в управлінні. Його можна використовувати не лише для систематизації проблем, але й для визначення ключових ресурсів, доступних для покращення рівня життя населення. Виявлення та використання нових потенційних можливостей дозволяє обрати найкращий напрямок розвитку громади та уникнути ризиків шляхом прийняття обґрунтованих рішень.

Для забезпечення ефективної організаційної та функціональної підтримки системи соціального захисту в Заболоттівській громаді, необхідно запровадити чіткий механізм взаємоузгоджених та скоординованих дій усіх зацікавлених сторін у розробці та реалізації місцевої політики соціального захисту, спрямованої на підвищення якості соціальних послуг, запобігання та подолання соціальних ризиків, Необхідно застосувати цілісний підхід для комплексного вирішення завдань підвищення якості соціальних послуг, запобігання та подолання соціальних ризиків, створення позитивного соціального середовища для громади.

При цьому запровадження інтегрованої моделі організаційно-функціонального забезпечення соціального захисту жителів територіальної громади має базуватись на «формуванні таких базових умов:

- солідарності – єдності жителів громади, яка породжує єдність інтересів, завдань, стандартів і взаєморозуміння, або ж ґрунтується на них;
- субсидіарності, яка визначає розподіл повноважень між різними суб'єктами місцевого самоврядування, наприклад структурними підрозділами виконавчого комітету і старостами;

- самоуправління, що визначає можливості та повноваження територіальної громади для забезпечення доступу до якісних соціальних послуг жителів всіх населених пунктів;

- самоорганізації, яка забезпечує вирішення локальних соціальних проблем самими жителями територіальної громади» [48].

За результатами дослідження запропоновано наступні рекомендації:

1) Кодифікувати законодавство у сфері соціальних допомог з метою зменшення та синхронізації нормативних актів, що регулюють дану сферу, та оновлення законодавства. Тому Кодекс України про соціальний захист має стати єдиним правовим актом соціального законодавства.

2) Розробити та оприлюднити в публічному доступі (з урахуванням норм Закону «Про захист персональних даних») єдиний реєстр отримувачів соціальних допомог в Україні, в якому буде міститись інформація щодо обсягу та видів допомог, які отримують громадяни. Забезпечити якісне представлення даних у реєстрі, зокрема щодо відсоткового співвідношення кількості громадян, які потребують допомоги, які фактично отримали допомогу, та обсягу бюджетних коштів, витрачених на таку допомогу, а також аналітичний модуль для підтримки швидкого аналізу надання допомоги різним групам громадян у різних секторах.

3) Запровадити та зробити загальнодоступним (наприклад, з використанням можливості системи «Дія») єдиний реєстр соціальних виплат, щоб громадяни могли в одному місці отримати інформацію про види допомоги, яку вони можуть отримати у складних життєвих ситуаціях, умови та порядок її отримання.

4) Переглянути принцип надання соціальних виплат і відмовитися від «довічних» виплат, створивши умови для того, щоб громадяни з часом змогли реінтегруватися та брати участь у соціальному та економічному житті і не потребували допомоги держави в майбутньому. (що особливо важливо для людей з інвалідністю, зокрема II та III груп).

5) Переглянути доцільність надання соціальних допомог громадянам, фінансово-майновий стан яких не потребує підтримки з боку держави, зокрема, переглянути підхід до визначення розміру частини соціальних допомог, відмовляючись від підходу, коли обсяг соціальної допомоги визначається як відсоток або кратність до прожиткового мінімуму та переходячи до системи, за якої соціальні допомоги надаються, якщо власні доходи домогосподарства є меншими за (фактичний) прожитковий мінімум.

6) Для забезпечення справедливості гармонізувати правила надання пільг різним громадянам, які належать до однієї категорії пільговиків, залежно від їхнього фінансового та майнового стану, а не від формального статусу.

7) Допомога малозабезпеченим має стати універсальним інструментом, який допоможе сім'ям вийти з бідності. Для цього необхідно підвищити рівень життя, щоб зробити допомогу малозабезпеченим більш ефективною.

8) Реформувати підхід до використання прожиткового мінімуму в Україні, щоб передбачити можливість подальшого підвищення прожиткового мінімуму і, таким чином, підвищити рівень соціального захисту малозабезпечених сімей. Спростити нормативно-правову базу для визначення соціальних виплат, зокрема, коефіцієнтів малозабезпеченості для різних груп громадян.

9) Надавати більше підтримки малозабезпеченим сім'ям з однією або двома дітьми, особливо самотнім батькам, які не мають такого статусу.

10) Переглянути соціальні виплати, які значною мірою дублюються, і зосередити зусилля держави на найбільш ефективних видах допомоги для усунення такого дублювання.

11) Переглянути доцільність існуючих доплат і надбавок до пенсії з точки зору пенсійного забезпечення та уніфікувати і спростити такі виплати. Розглянути можливість прив'язки розмірів доплат і надбавок до рівня прожиткового мінімуму, забезпечивши принцип надання соціальної

підтримки громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують державної підтримки.

12) Суттєво підвищити деякі види допомог, одночасно відмовившись від деяких архаїчних видів допомог та мінімальних видів допомог, які не впливають на добробут сім'ї, тим самим зменшивши навантаження на державні органи та установи, які здійснюють адміністрування таких допомог. Перерозподілити кошти на більш ефективні засоби підтримки.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ВИСНОВКИ:

За результатами проведеного бакалаврського дослідження нами сформульовані такі висновки:

1. Поняття «соціальний захист населення» можна трактувати як у широкому, так і у вузькому розумінні. У першому випадку йдеться про діяльність держави щодо реалізації ефективної соціальної політики через запровадження законодавчо визначених економічних, правових і соціальних гарантій, які забезпечують захист найважливіших соціальних прав членів суспільства, включаючи право на гідний рівень життя, необхідний для відтворення і загального розвитку людини. Таке трактування соціального захисту зводить його зміст до системи організаційних, правових та економічних заходів, спрямованих на гарантування основних соціальних прав громадян країни.

У більш широкому сенсі під соціальним захистом розуміють комплекс прямих і конкретних економічних, організаційних і правових заходів, спрямованих на підтримку найбільш вразливих членів суспільства.

Отже, соціальний захист громадян – це соціальний інститут, який функціонує в різних формах соціально-економічних відносин з метою захисту громадян від певних провалів ринку та різноманітних ризиків і забезпечення їхнього добробуту.

Основними напрямками соціального захисту є політика на ринку праці, компенсаційна політика, сімейна політика, тендерна політика, соціальні послуги для людей похилого віку, боротьба з бідністю та соціальна допомога.

Основними функціями соціального захисту населення є: 1) пом'якшення (попередження) дії соціальних ризиків; 2) досягнення соціальної справедливості через перерозподіл національного продукту; 3) зменшення або подолання бідності серед членів суспільства.

2. Система соціального захисту – це сукупність гарантованих Конституцією України правових, економічних і соціальних заходів, спрямованих на створення та забезпечення здорового соціально-

економічного мікросередовища для життя і розвитку економічно активного населення та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, соціальний захист (розвиток без війни і тероризму) для обох груп населення та виконання ними соціальних зобов'язань на засадах соціальної справедливості та рівності та виконувати свої соціальні зобов'язання на основі соціальної справедливості та рівності.

3. Основними формами соціального захисту в Україні є соціальні пільги та соціальні виплати, а соціальні послуги є новою формою соціального захисту, але вони ще не повністю охоплюють найбільш вразливі соціальні категорії.

4. Одною з головних причин неефективності системи соціального захисту є її складна правова конструкція. Це призводить до дублювання систем соціальної допомоги, нерівномірного захисту громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах, численних архаїчних пільг та пов'язаного з ними складного адміністрування тощо.

5. Децентралізація сьогодні є пріоритетною реформою в Україні, спрямованою на створення відкритого, прозорого та ефективного управління на місцевому рівні для забезпечення якості та доступності послуг у громадах, у тому числі соціальної сфери. Впровадження ефективних механізмів соціального захисту місцевого населення є викликом для органів місцевого самоврядування, що вимагає розробки та впровадження адаптивних та ефективних управлінських підходів, які враховують запити та потреби кожного місцевого населення та їх конкретні умови життя. Органи місцевого самоврядування забезпечують соціальний захист місцевого населення шляхом реалізації положень чинної нормативно-правової бази з питань реалізації державної соціальної політики, а також шляхом реалізації місцевої політики соціального захисту населення через підготовку місцевих програмних документів. Всі напрями державної політики соціального захисту будуть реалізовуватися на належному рівні з урахуванням потреб місцевого населення.

Оснoву oрганізаційного забезпечення соціального захисту досліджуваної територіальної громади формує ЦНАП та Служба у справах дітей. Управлінська система досліджуваної територіальної громади виробила й нормативно закріпила чіткі процедури стратегування соціального розвитку громади і соціального захисту її жителів. Для забезпечення цілісного механізму стратегічного управління на основі розробки переліку взаємоузгоджених програмних документів: стратегій, місцевих програм, планів, проєктів.

6. Впровадження ефективних механізмів соціального захисту мешканців територіальної громади є викликом для місцевого самоврядування і потребує розробки та впровадження адаптивних та ефективних управлінських підходів, що враховують специфічні потреби, запити та умови життя мешканців кожної територіальної громади.

Напрями розвитку державних механізмів соціального захисту населення: гарантії, нормативно-правові документи, фінансово-економічна інфраструктура, інформаційні та обслуговуючі системи, програмне забезпечення.

Вдосконалення державних механізмів регулювання соціального захисту населення: вдосконалення системи соціального страхування; реформування державного забезпечення та надання соціальних пільг та послуг окремим категоріям населення за рахунок державного бюджету; регулювання соціальної допомоги та соціальної підтримки непрацевдатних і малозабезпечених громадян за рахунок державного і місцевих бюджетів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базилевич В. Державні фінанси: навч. посіб. Київ: Атіка, 2002. 128 с.
1. Баранник Л.Б. Соціальний захист громадян : навчальний посібник. Вид. 2-ге, доповнене і перероблене. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2017. 246 с.
2. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 36.
3. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: монографія. Донецьк: Янтар, 2001. 352 с.
4. Департамент соціального захисту населення Сумської міської ради. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям. URL : <https://dszn.smr.gov.ua/derzhavni-dopomogi/derzhavna-sotsialna-dopomoga-malozabezpechinim-sim-yam/>
5. Дерєга В.В. Соціальна і гуманітарна політика : навчальний посібник. Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2012. 178 с.
6. Деякі питання адміністрування надання місцевими державними адміністраціями і територіальними громадами соціальної підтримки у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей: Наказ Міністерства соціальної політики України від 30.12.2020. № 868. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FN066231>
7. Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, у тому числі з інвалідністю, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків: постанова Кабінету Міністрів України

від 26 червня 2019 р. № 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/552-2019-%D0%BF>

8. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/332-2022-%D0%BF>

9. Деякі питання призначення і виплати компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги з догляду на непрофесійній основі: постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 р. № 859. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/859-2020-%D0%BF>

10. Деякі питання сприяння економічній самостійності малозабезпечених сімей: постанова Кабінету Міністрів України 21 квітня 2021 р. № 397. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/397-2021-%D0%BF#n11>

11. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь: Універсум, 2018. 536 с. Інформація про надання житлових субсидій. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18429.html>

12. Заболоттівська громада – вітаємо на офіційному веб-сайті. URL: <https://zabolottivska-gromada.gov.ua/>

13. Завіруха Н. С. Механізм забезпечення соціального захисту жителів громади в умовах децентралізації. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах інноваційного розвитку економіки» (м. Тернопіль, 28 травня 2021 року).

14. Інформація про надання житлових субсидій. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18429.html>

15. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

16. Корецька Т. К. Державне регулювання соціального захисту населення регіону : монографія. Луцький нац. техн. ун-т. Луцьк : Гадак Ж. В. друкарня «Волиньполіграф», 2021. 212 с.

17. Корецька Т.К. Механізми виконання регіональних програм соціального захисту населення : дис. ... канд. наук з державного управління : 25.00.02. Львів, 2020. 243 с.

18. Кравченко М.В. Захист соціальний. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук. ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 4 : Галузеве управління / наук.-ред. колегія : М.М. Іжа (співголова), В.Г. Бодров (співголова) та ін. 2011. 648 с.

19. Лопушняк Г.С. Соціальний захист населення: теоретична концептуалізація та особливості державного управління. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 2. С. 277-284.

20. Лукашикевич В. Соціальний захист населення України в сучасних умовах: економічні засади. *Демократичне врядування*. 2008. Вип. 2. URL : http://lvivacademy.com/yidavnitstvo_1/visnik2/fail/Lukashchykevych.pdf

21. Мальований М.І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2016. 496 с.

22. Мальований М.І. Форми соціального захисту населення. *Актуальні питання сучасної економіки* : матеріали всеукраїнської заочної наукової конференції. Умань : Видавець «Сочінський», 2011. Ч. 2. 216 с.

23. Мацедонська Н.В., Клівіденко Л.М. Децентралізація в Україні та основні шляхи її впровадження в сучасних умовах. *Економіка та суспільство*. С. 613-618.

24. Михайловська І., Неліпович О. Система соціального захисту населення в Україні: сутність, основні складові та напрямки вдосконалення. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 6. Т. 4. С. 255-260.

25. Москаленко В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки*. 2003. Т. 21. С. 42.

26. Павлова Л. О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / Львівський національний університет. Львів, 2015. 230 с.

27. Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Волинської області. Розпорядження Кабінету Міністрів України №708-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/proviznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-volinskoyi-oblasti-708>

28. Про виплату одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня», та одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми: постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2011 р. № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/268-2011-%D0%BF>

29. Про встановлення державної допомоги постраждалим учасникам масових акцій громадського протесту та членам їх сімей: Закон України від 21.02.2014 № 745-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 12. ст.187.

30. Про встановлення мінімальних норм забезпечення населення твердим та рідким пічним побутовим паливом і скрапленим газом та граничних показників їх вартості для надання пільг і житлових субсидій: постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2012 р. № 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/356-2012-%D0%BF>

31. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000. № 2017-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст.409.

32. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від від 21.11.1992. № 2811-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993, № 5, ст.21.

33. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від від 01.06.2000 № 1768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 35. ст.290.

34. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000. № 2109-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 1. ст.2.

35. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09. 1999. 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999, № 46-47, ст.403.

36. Про затвердження Порядку виплати деяким категоріям осіб з інвалідністю грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування: постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2007 р. № 150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/150-2007-%D0%BF>

37. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям: постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/250-2003-%D0%BF>

38. Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме: постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 р. № 189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/189-2006-%D0%BF>

39. Про надання щомісячної грошової допомоги особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, яка за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за нею : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2000 р. № 1192. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1192-2000-%D0%BF>

40. Про пенсійне забезпечення: Закон України від від 05.11.1991 № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. ст.10.

41. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 38. ст.348.

42. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992, № 15, ст.190.

43. Про соціальні послуги: Закон України від від 17.01.2019 №2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019, № 18, ст.73.

44. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 р. № 848. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/848-95-%D0%BF>

45. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від від 22.10.1993 № 3551-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993, № 45, ст.425.

46. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від від 28.02.1991 № 796-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991, № 16, ст.200.

47. Реформи та людський розвиток – ключові питання, якими займається Бюро соціальних і політичних розробок. *Громадський простір*. 2017. URL : <https://www.prostir.ua/?news=reformy-ta-lyudskyj-rozvytok-klyuchovi-pytannya-yakymy-zajmajetsya-byuro-sotsialnyh-i-politychnyh-rozrobok>

48. Рудкевич І.В. Регулювання системи соціального захисту населення України: теорія, методологія та державна політика: монографія. Донецьк : Ємельянова Т.В., 2011. 463 с.

49. Руженський М. М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці [Текст] : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01. Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ, 2016. 411 с.

50. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні: підручник. Харків, Одісей, 2000. 384 с.

51. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: реальний стан та перспективи реформування. Київ, 2009. с. 40.
52. Скуратівський В. Соціальна політика. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 1. С. 546-548.
53. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія / за наук.ред.д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.
54. Спікер П. Соціальна політика: теми та підходи. Київ: Фенікс, 2000. 400 с.
55. Туленков М.В. Соціальний захист у соціологічному вимірі: монографія. Київ: ІПК ДСЗУ, 2011. 168 с.
56. Флорескул Н. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави. *Вісник КНТЕУ*. 2009. №2. С. 34-46.
57. Халецька А.А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління: монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2010. 430 с.
58. Шевчук П. Соціальна політика та соціальна безпека: навчальний посібник. Львів: вид-во ЛРІДУ УАДУ, 2003. 178 с.
59. Шевчук П.І. Соціальна політика: навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 400 с.
60. Myrdal G. The Political Element in the Development of Economic Theory, 1956.

ДОДАТОК А

Складові системи соціального захисту населення

